ئێستێتیکی فریدریش شیلەر- بەشی دووەم- کاوە جەلال

(2)

2- کلاسیکی ڤایمار

ئەدەبی کلاسیکیی ئەڵمانی لە ڕووی مێژووییەوە دەخرێتە نێوان ساڵی گەشتەکەی گۆتە بۆ ئیتالیا (1786) و مردنی (1832)، هەروەها ناودەنرێت کلاسیکی ڤایمار، چونکە زۆرینەی نووسەرانی لەو شارە نیشتەجێ بوون و گرنگترینیان بریتی بوون لە: یۆهان ڤۆڵفگانگ فۆن گوێتە، فریدریش شیلەر (ئەم لە یێنا دەژیا کە بیست کیلۆمەتر لە ڤایمارەوە دوورە)، یۆهان گۆتفرید فۆن هەردەر و کریستۆف مارتین ڤیلاند. وەلێ گوێتە و شیلەر دیارترین نووسەری ئەدەبی کلاسیکیی ئەڵمانین.

تێگەی کلاسیک لە بنەڕەتدا دەگەڕێتەوە بۆ „کلاسیکوس“ی لاتینی کە واتاکەی بریتییە لە: باڵاترین توێژی (کڵاسی) جڤاک. ئەم توێژە لە دەوڵەتی ڕۆمدا کەسانی دەوڵەمەند و نموونەیی لە خۆ دەگرت کە هاوکات لە باڵاترین ئاستی زەریبەداندا دانرابوون. واتای دیکەی تێگەکە، بەتایبەتی پەیوەند بە ئەدەب و هونەرەوە، بریتییە لە: نموونەیی، هەردەم هەنووکەیی. بێگومان گەرەکە جارێ لەم جێیەدا ئاماژە بە ئەوە بدەین، کە گرێدانی ئاوەڵناوی „کلاسیکی“ بە کارەکانی نووسەرانی ڤایمارەوە ناگەڕێتەوە بۆ ئەوان خۆیان، بەڵکو سەدەی نۆزدەیەم لە ڕەوتی „بزاوتی نەتەوەیی“ ئەڵمانی و شکۆفەی گێرمانیستیکدا (زانستی زمان و ئەدەبی گێرمانی) سەریهەڵدا. توێژەرانی گێرمانیستیک ویستیان قۆناغی کارکردنی نووسەرانی ڤایمار، بەتایبەتی گویتە و شیلەر، دیاری بکەن، لەبەرەشدا بە بەرهەمەکانی ئەوان ناوی کلاسیکیان هەڵبژارد، واتا: ئەو بەرهەمانە هەردەم هەنووکەیین، کۆن نەبوون. بێگومان گەرەکە لەبەرەدا هەروەها ببێژین، کە خودی گوێتە و شیلەر کلاسیسیستن، چونکە ئەوان ئەدەب و هونەری هارمۆنیانەی داڕێژراوی ئەنتیکە وەک نموونەی ئیدیالی داڕشتنی هونەریان وەردەگرن.

ئەم گەرەکە بۆ تێگەیشتن لە تایبەتمەندیی ئەدەبی کلاسیکیی ئەڵمانی سێ توخم دیاری بکەین: 1) ئەدەبی „هێرش و پاڵنان“ (1765-1790)، 2) بزاوتی ڕۆشنایی (1720-1790) و 3) شۆڕشی فەڕەنسی (1789).

1) دراماکەی فریدریش ماکسیمیلیان کلینگەر بە ناونیشانی „هێرش و

پاڵنان“(1) کە ساڵی 1777 بڵاوکرایەوە، بوو بە ناوی ئەو قۆناغە ئەدەبییە ناوبراوە. کلینگەر لەو کارەیدا وەک نووسەرێکی یاخی دیاردەدات کە سۆزمەندانە جیهانی هەستەکانی خۆی دادەڕێژێت و دەنگ هەڵدەبڕێت بە یاخیبوونی تاکەکەس لە نەریتە جڤاکییەکان. تاکەکەس گەرەکە لە پێوارە چەسپێنراوەکان لابدات و بە ئازادی و خودبەدیهێنان تێبکۆشێت. وەلێ کلینگەر بە هەڵوەستی جەختکردن لە هەستەکێتی هاوکات یاخی دەبێت لە بزاوتی ڕۆشنایی کە هەست و سۆزی لەژێر سەروەریی ئاوەزدا دادەنا. بەگشتی بڕوانین، ئەوە یاخیبوونی هەڵبەستڤانانی گەنج بوو لە نەوەکانی ڕابوردوو، ئەم گەنجانە ئێستا بەگوێرەی تێگەیشتنیان بۆ ئەدەب و هونەر دەیانەوێت «… وازبهێنن لە ڕێسا باوەکان کە بەتایبەتی لە فەڕەنسا هێشتا هەر ڕێزیان لێدەنرا»(2)، ئەوان ئێستا دەخوازن »ئۆتۆنۆمییەکی ئێستێتیکی بە سەردەم بدرێتەوە کە بەهۆی سەروەریی کولتوورییانەی فەڕەنساوە لەدەستچووبوو (…)، هەر بەگوێرەی ئەوەش دروشمە نوێکان لە هۆزانی ئاگامەندا بەرانبەر تەگە دێرینە ڕێنوماییەکان دانرابوون: ئێستا ژێنی (بلیمەت) وەک لەبریی بۆ ئەو ڕێسا بەندکارانە دادەنرێت کە دەبوو سەرەتا هەڵبەستڤانێکی چاک فێریان ببێت«؛ کەواتە ئێستا کەسێتییەک وەک بنەڕەتی ئافراندن وەردەگیرێت کە »… لە سروشتەوە دەزانێت وروژێنەرانە بەهێنێتەوە، بەو هۆیەشەوە مافی هەیە سەربەخۆ سەرپێچیی نەریتەکان بکات«(3). لەم ڕوانگەیەوە بلیمەت هێزی ئافراندنی خۆی، هەروەها ڕەسەنێتی و ئینتوئیسیۆن (حەدەس، نەزەری ڕوون و ئاشکرا، ئیلهام) بەهەند وەردەگرێت نەک پابەند بێت بە ڕێسای چەسپێنراوی ئەدەبی یان هونەرییەوە؛ ئەو هەروەها هەست دەخاتە سەرووی ئاوەزەوە و جەخت لە سروشتێتی و ئاوەڵابوونی سۆبژێکتیڤی دەکات.

یاخیبوونی گەنجان لە ڕێنوماکانی کردار و هۆنینەوەی ئەدەبی، لە „ژۆرنالی گەشتەکانم“ی یۆهان گۆتفرید هێردەردا (ساڵی 1769) ئاشکرا دەبێت:

«من بەدڵی خۆم نەبووم، نە وەک کەسی جڤاکی لەو نێوەندەدا کە من تێیدا بووم و نە لە خۆداخستندا کە بۆ خۆم دابوو؛ من وەک مامۆستای فێرگە بەدڵی خۆم نەبووم، کایەکە بۆ من زۆر تەنگ بوو، زۆر نامۆ بوو، زۆر نەگونجاو بوو، من خۆیشم بۆ ئەو کایەیە زۆر دوور و نامۆ و سەرقاڵ بووم؛ من وەک بیورگەر (بۆرژوا) بەدڵی خۆم نەبووم، چونکە جۆری ژیانی خانەوادەیم سوودی جددیی کەم بوو و ئارامییەکی تەمەڵ و زۆر جار قێزەوەنی هەبوو؛ لە کۆتاییدا من زۆر کەمتر وەک نووسەر بەدڵی خۆم بووم، ئەوە کاتێک من باسوخواسێکی ئەوتۆم وروژاندبوو کە چە بۆ ستاندەکەم زیانبەخش بوو و چە بۆ کەسی

خۆم هەستیار بوو. کەواتە من هیچم بەدڵ نەبوو. وەلێ من بوێری و هێزم نەبوو تا هەموو ئەم دۆخە نالەبارا نە تێکبشکێنم و ڕێژینێکی دیکە بگرمە بەر«(4).

2) بڕوای بزاوتی ڕۆشنایی بەگشتی ئەوە بوو کە مر□ق و□ک بوونەوەرێکی سروشتی دەتوانێت بە توانستی ئاوەز باڵاترین فۆرم بەدیبهێنێت، وەلێ هاوکات بۆ ئەم مەبەستە پەروەردەی کولتووری و ئێستێتیکی بە پێویست دادەنێت. ئەدەبی کلاسیکیی ئەڵمانی پابەند دەمێنێتەوە بە ئیدیالەکانی بزاوتی ڕۆشناییەوە، وەلێ هاوکات پەرەی پێدەدات، ئەویش بە پێکەوەگرێدانی ئاوەز و هەست، کەواتە ئیدێکانی بزاوتی ڕۆشنایی و ئەدەبی هێرش و پاڵنان تێکههڵکێش دەکات. بەڵێ، تەنانەت خودی گوێتە و شیلەر، هەردوو هەڵبەستڤانە مەزنەکەی کلاسیکی ڤایمار، لە گەنجێتییاندا سەر بە ئەدەبی هێرش و پاڵنان بوون. بۆ نموونە ڕۆمانەکەی گوێتە بە ناونیشانی „موئاناز□کانی ڤێتەری لاو“، هەروەها دراماى „جەردەکان“ی شیلەر، سەر بەم ئاڕاستە ئەدەبییەن. ئەوان هێدی هێدی لە خۆیەتیی سۆزمەندەوە کە مۆرکی هێرش و پاڵنان بوو، وەرچەرخان ڕووەو پرنسیپەکانی ڕۆشناییەکان کە بریتی بوون لە ئاوەز، لێبوردەیی، هومانیزم و کۆشش بۆ پەروەردە، بێگومان بەبێ ئەوەی دەستبەرداری هەستەکێتی ببن. بۆ ئەوان جوانێتی، واتا ئەدەب و هونەر، د□ب□ن بە دەستوێژی پەروەردەی مرۆڤ (کە لە خوارەوە بەڕوونی لای شیلەر دەیبینین). لەم ڕوانگەیەوە نووسەرانی کلاسیکی داوا دەکەن کە پێویستە نووسەر “وەک نووسەر” بەرپرسیاریی مۆرالی و سۆسیال وەربگرێت، ئاخر لەبەر ئەوەی مرۆڤ لە سروشتەوە بەتوانایە بۆ فێربوون، ئەوا گەرەکە نووسەران و هونەرمەندان ببن بە مامۆستای خ□□□ک، ئەمەش بەواتای، ئەوان هونەر و جوانی وەک دەستوێژی پەروەردەکردنی مرۆڤان دادەنێن تاکو بییانگەیەنن بە مرۆڤپەروەری. وەلێ ئەم هەڵویستەی نووسەران ئەنگاژمۆ (ئیلتیزام) نییە، بەڵکو ئەوان شۆڕشی ئێستێتیکی دەهێننە پێشخانی بەرپرسیاریی نووسەر و هونەرمەندەوە. ئێمە بۆ تێگەیشتن لەم هەڵوێستە ئێستێتیکییەی نووسەرانی کلاسیکی گەرەکە ڕووبکەینە کاریگەرییەکی دەرەکی لەسەر ئەوان کە شۆڕشی فەڕەنسییە.

3) شۆڕشی فەڕەنسی کۆتایی هێنا بە شانشینیی ئەبسۆلوتیستی، وەلێ بەدوویدا ناسەقامگیریی سیاسی هات و لەژێر دەسەڵاتی تێرۆری ژاکۆبییەکانی ڕۆبسپیار و سان ژەستدا گەیشت بە لوتکە، لە کۆتاییشدا بە کایزەرێتیی ناپۆلیۆن بۆناپارت کەوتەوە. ئازادی و یەکسانی و برایەتی، کە ئیدیالی شۆڕشی فەڕەنسی بوون، وەک ئیدێ واتای ڕێنومایيان بۆ ئەو سەردەمە وەرگرت. وەلێ نووسەرانی کلاسیکی ڤایمار دەسەڵاتی تێرۆری ژاکۆبییەکانیان بە پاشەکشە لەو ئیدێیانە

دانا. بۆ نموونە شیلەر دەستبەرداری ئیدەکانی شۆڕشی فەڕەنسی نابێت، هەروەها دەوڵەتی ئاوەز کە ئیدیالی ئەو شۆڕشە بوو، هەر ئیدیالی ئەو دەمێنێتەوە، وەلێ لەژێر کاریگەریی ڕوداوە خوێناوییەکانی شۆڕشدا دەگات بەو باوەڕەی کە دەبێت بۆ ئەو مەبەستە ڕێگەیەکی دیکە بگیرێتە بەر: پەروەردەی ئێستێتیکیی مرۆڤ، واتا ئەو مرۆڤە کە لە خۆی نامۆبووە، ئەمەش لای شیلەر بەواتای: مرۆڤ دابەشیوە بەسەر ڕەمەک و ئاوەزدا. یەکخستنەوەی مرۆڤ، یان ئاشتکردنەوەی مرۆڤ لەتەک کرۆکی سروشتییانەی خۆیدا کە بە ئاشکرا کاریگەریی ڕوسۆیە لەسەر ئەو، گەرەکە لە هونەردا و هەروەها بەهۆی هونەرەوە بهێنرێتەوە دی، بەوەش هارمۆنی لە نێوان تاکەکەس و جڤاکدا چێبکرێت. لە کاری هونەریدا گەرەکە کەتوارەکی دیکەی جیاواز لە کەتواری بەرجەستەی جیهان بسازێنرێت، شۆڕش گەرەکە ئێستێتیکی بێت لەدژی چێژی خەڵک بەگشتی.
ئەو سێ توخمە دیاریکراوەی سەرەوە بنەڕەت و پاڵهێزی یاخیبوونی نووسەران بوون. وەلێ ئەوان هاوکات ئەدەب و هونەری ئەنتیکە (لە ڕووی مێژووییەوە دەکەوێتە نێوان 800 پێش زایین و 600 پاش زایین) وەک نموونە بۆ ئافراندنی خۆیان وەردەگرن. مۆرکی سەرەکیی کارە هونەرییەکانی ئەنتیکە بریتی بوو لە „سەرجەمێتی“ یان „داخراوی“، جوانییەکەشیان لە هارمۆنی و سادەیەتی و مەزنیی خامۆشدا دەردەکەوت. هەر پابەند بەم نموونە بنەڕەتییەوە نووسەرانی کلاسیکی دەخوازن هارمۆنی لە نێوان هەست و ئاوەزدا بهێننە گۆڕێ پێکەوە لەتەک کۆششدا بۆ هومانێتی و کامیلێتی. بێگومان نووسەران نایانەوێت لاسایی ئەو هونەرە بکەنەوە، بەڵکو „پەرەپێدانی مۆدێرن“ی هونەرەکە دەبێت بە ئامانجیان. هونەری ئەنتیکە بۆ ئەوان بەتایبەتی بەڵگەیە بۆ ڕەسەنێتیی فۆڕم، وەلێ ئێستا دەبێت پابەند بە مەرجەکانی سەردەمی خۆیانەوە واتای دیکەی پێبدرێت. بە تێڕوانینی ئەوان، بێگومان لە ئاگایانەوە بە فۆرم کە لە باڵاترین ڕادەدا گۆڕانی پێدەدەن، هونەر ئۆتۆنۆمە و بە خۆی گەردوونەکی ئۆتۆنۆم چێدەکات کە هاوکات کردەکێتییەکی (ئەکتوالێتییەکی) خۆیی هەیە و دەتوانێت بەو ڕێیەوە کاریگەری لەسەر مرۆڤان بنوێنێت.
بەکورتی: مۆرکەکانی کلاسیکی ڤایمار بریتین لە: هارمۆنی، ئازادیی خودیاریکردن (ئۆتۆنۆمی)، مرۆڤپەروەری و جوانی. ئیدیالی „مرۆڤی جوان“، یان کامیلبوونی مۆرالی و ئێستێتیکیانەی تاکەکەس، گەرەکە بە پەروەردە و کولتوور بەدیبهێنرێت، وەلێ ئەوە تەنیا ژێنییە (بلیمەتە) کە لەتوانایدایە هونەری ڕاستینە بئافرێنێت، لەرێشدا سروشت، وەک ئەوبەرەکەی ژیاری، دەبێت بە سیمبۆلی ئازادیی نەوەکی و دەرەکی. وەلێ ئەمە لەرێ وێنەدانەوەی یان لاساییکردنەوەی سروشتمان

نیە وەک لە ناتورالیزمدا کە بە نموونە شیلەر بەتوندی ڕەتی دەکاتەوە. دانانی ئەدەب و هونەر لەژێر ڕکێفی یاساکانی سروشتدا ئەو واتایە دەگەیەنێت کە ئەوە هونەرمەندە بڕیار دەدات داخۆ چی جوان بێت. شیلەر لەتەک کانتدا هاوڕایە کە خودی ژینی سروشتە و نائیفانە (سروشتییانە) دەئافرێنێت: «هۆنەری نائیف (Naiv) خۆی سروشتە و لاسایی سروشت دەکاتەوە. ئەو ڕاستەوخۆ یەکگرتەوەیە لەتەک ئەو کردەکێتییەدا کە خۆی دەیەوێت دایبڕێژێت، بەڵێ ئەو بەگوێرەی یاساگەلی ئاگالێنەهاتوو (کەواتە نەک ئاگامەندانە – ن)، وەلێ هەردەم ئۆبژێکتیڤی، کاردەکات. ئەوە خودی بابەتە داڕێژراوەکانن کە ڕەوتی داڕشتن بە ئەو دیاری دەکەن (…)، هەروەها ئەوە ئیدەکانی ئاوەزن کە بەڕێیانەوە جۆری داڕشتن وەک ڕێنوما دادەنرێت، کە ئیدی هۆنەر کەمتر کردەکێتی، بەڵکو پتر ئیدیال دادەڕێژێت«(5). جوانیی هونەر لەم ڕوانگەیەی کارایی ژێنییەوە دەگۆڕێتەوە بە ئینتوئیسیۆن وەک بەهرەیەکی سروشتی، بەمەش کاری هونەری هاوکات دەبێت بە بەرهەمی سروشت.
کەواتە نووسەرانی کلاسیکی لەو سەردەمە شێواوەی شۆڕش و ناکۆکیی تێنییەوەی جڤاکیدا هارمۆنی بە تاکە مەرهەمی دەروون دادەنێن، لەڕاشدا ئەمە دەبینین کە بۆچی نوسەرانی ئەنتیکە دەبن بە نموونەی داڕشتنیان: تەنیا ئەوان کاتی خۆی بەڕاستی زانیبوویان هارمۆنی دابڕێژن. ئەوە کە بە بەردیدی کلاسیکییەکانەوەیە، مرۆڤی ئیدیالە کە تەواو جیاوازە لە مرۆڤی کەتوار، واتا لەو مرۆڤە کە بە تێڕوانینی شیلەر یان لەژێرە ڕکێفی هەست و سۆزدایە و بەوەش وەحشییە، یاخود پابەندی ئاوەزە و بەوەش بەربەرە. وەلێ کاتێک مرۆڤ (خوێنەر، لێڕوانەر) لە داڕێژراوە ئەدەبی و هونەرییەکاندا ئەزموونی جوانێتی و کامیلێتی دەکات، ئیدی بە ئارامیی دەروون دەگات و کەتواری شێواوی لەبیردەچێتەوە. بەڵێ دەشێت نووسەر وەک وەرگری بەرپرسیاری ببێت بە پاڵهێزی گەیشتنی خوێنەران و لێڕوانەران بە مرۆڤپەروەری. ئێستا جوانی، ئەدەب و هونەر، دەبێت بە نەوەندیاری ڕاستی، وەلێ ئەوە جوانێتییەکە کە پابەندی ئیدیالەکانە. هەروەها داڕشتنی ئەم جوانێتییە تەنیا کاتێک سەردەگرێت، گەر وازبهێنرێت لە هەر ئەنگاژمەیەکی (ئیلتیزامی) سیاسی. ئاخر ئەنگاژمە هەڵوێستێکی لایەنگرانەیە، „لایەن“گریش وازهێنانە لە هەمەکێتی (تۆتالێتی). لەم ڕوانگەیەوە ئەدەب و هونەر خۆیان مەبەستن نەک مەبەستی دەرەکیان هەبێت.

(تێبینیی نووسەر: لەتەک بڵاوبوونەوەی دوا بەشدا پەراوێزەکانی دیکە و لیستی سەرچاوەکان دادەنرێن)